

שלשה ספרים נפתחים בראש השנה

- 1..... דברי המקרא.
- 1..... דברי הגמרא.
- 2..... שיטת רש"י.
- 2..... שיטת התוספות.
- 2..... שיטת הרמב"ם.
- 2..... פירוש דברי הרמב"ם בפירוש המשניות.
- 3..... רמב"ם הלכות תשובה פרק ג.
- 4..... שיטת רמב"ן.
- 4..... דרשת הרמב"ן לראש השנה.
- 6..... שער הגמול – שלשה ספרים נפתחים ושלשת זמני הדין.
- 10..... הרשב"א והריטב"א.
- 12..... עיצומו של יום הכיפורים מכפר – וקדושת הזמן.
- 13..... שיטת המאירי.

בינוניים – תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו - נכתבין לחיים, לא זכו - נכתבין למיתה.

אמר רבי אבין: מאי קרא - ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו, ימחו מספר - זה ספרן של רשעים גמורין, חיים - זה ספרן של צדיקים, ועם צדיקים אל יכתבו - זה ספרן של בינוניים.

רב נחמן בר יצחק אמר מהכא: ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת, מחני נא - זה ספרן של רשעים, מספרך - זה ספרן של צדיקים, אשר כתבת - זה ספרן של בינוניים.

תניא: בית שמאי אומרים: שלש כתות הן ליום הדין:

1. אחת של צדיקים גמורין.
2. ואחת של רשעים גמורין.
3. ואחת של בינוניים.

צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי עולם.

רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לגיהנם, שנאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם.

בינוניים - יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין, שנאמר והבאתי את השלשית באש וצרפתים כצרף את הכסף ובחנתים כבחן את הזהב הוא יקרא בשמי ואני אענה אתו. ועליהם אמרה חנה: ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.

דברי המקרא

דברי הגמרא

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טז עמוד א
משנה. בארבעה פרקים העולם נידון:

1. בפסח - על התבואה.
2. בעצרת - על פירות האילן.
3. בראש השנה - כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם.
4. ובחג - נידונין על המים.

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב – יז עמוד א
גמרא.

אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן:

שלשה ספרים נפתחין בראש השנה,

1. אחד של רשעים גמורין.
2. ואחד של צדיקים גמורין.
3. ואחד של בינוניים.

צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים.

רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה.

בית הלל אומרים: ורב חסד מטה כלפי חסד, ועליהם אמר דוד אהבתי כי ישמע ה' את קולי, ועליהם אמר דוד כל הפרשה כולה: דלתי ולי יהושיע.

פושעי ישראל בגופן, ופושעי אומות העולם בגופן - יורדין לגיהנם, ונידונין בה שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופן כלה, ונשמתן נשרפת, ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים, שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם.

אבל המינין, והמסורות, והמשומדים והאפיקורסים, שכפרו בתורה, ושכפרו בתחיית המתים, ושפירשו מדרכי צבור, ושנתנו חיתתם בארץ חיים, ושחטאו והחטיאו את הרבים, כגון ירבעם בן נבט וחביריו - יורדין לגיהנם, ונידונין בה לדורי דורות, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי וגו' - גיהנם כלה והן אינן כלין, שנאמר וצורם לבלות שאול (מזבל לו). וכל כך למה - מפני שפשטו ידיהם בזבול, שנאמר מזבל לו, ואין זבול אלא בית המקדש, שנאמר בנה בניתי בית זבל לך, ועליהם אמרה חנה ה' יחתו מריבו.

אמר רבי יצחק בר אבין: ופניהם דומין לשולי קדירה.

ואמר רבא: ואינהו משפירי שפירי בני מחוזא, ומקריין בני גיהנם.

שיטת רש"י

רש"י מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב
שלשה ספרים - ספרי זכרון של מעשה הבריות.

ליום הדין - כשיחיו המתים.

רשעים גמורים - רובם עונות.

שיטת התוספות

תוספות מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

ונחתמין לאלתר לחיים - מדקא חשיב בינוניים משמע דצדיקים קרי למי שזכותו מרובים ורשעים גמורים למי שעונותיו מרובים.

ופעמים הצדיקים נחתמין למיתה ורשעים גמורים לחיים דכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבירו (דברים ז) דאמרינן בסוף פ"ק דקדושין (דף לט: ושם) מי שזכותו מרובין מעונותיו דומה כמי ששרף את כל התורה כולה ולא שייר ממנה אות אחת ואי עונותיו מרובין מזכותיו דומה כמי שקיים כל התורה כולה ולא חיסר אות אחת.

וכל זה דקרי הכא גבי רשעים מיתה וגבי צדיקים חיים כלומר לחיי העולם הבא.

ליום הדין - כשיחיו המתים כדמוכח קרא ואף על פי שכבר נדונו אחר מיתתן בגן עדן או בגיהנם מפני הנפש עדיין יהיה דין אחר אם יזכהו לחיי העולם הבא שהוא קיים לעולם ויש שכבר קבלו דינם בגיהנם ומתוך כך שמה יזכו.

תוספות הרא"ש מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

צדיקים גמורים נחתמים לאלתר לחיים. מדקחשיב בינוניים משמע דצדיקים גמורים קרי למי שזכותו מרובים ורשעים גמורים למי שעונותיו מרובים.

הילכך האי לחיים ולמיתה דקאמר לא בחיי העולם הזה ומיתת העולם הזה קאמר דאין זה תלוי ברוב עונות או ברוב זכיות, דאמרינן בפ"ק דקידושין מי שעונותיו מרובין מזכותיו דומה כמי שקיים את התורה כולה ולא חסר ממנה אות אחת ומי שזכותיו מרובין מעונותיו דומה כמי ששרף את התורה כולה.

הילכך האי חיים ומיתה דקאמר היינו חיי העולם הבא ומיתת העולם הבא דמאורעות שלו וגזרותיו של שנה זו תלויין בה שגזרין על הצדיק גזרות קשות בעולם הזה להפריע ממנו עונותיו ולרשע גזרין גזרות טובות ליתן לו שכר מצותיו בעולם הזה דכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבירו הילכך צריך להעלותן בכף מאזנים בכל שנה.

שיטת הרמב"ם

רמב"ם על משנה מסכת ראש השנה פרק א משנה ב

בני מרון, הצאן, ותרגום כבשים אמריא, כלומר שמחשבין עם בני אדם ודנין אותם לבריאות ומחלה ומות וחיים וזולת זה משאר מצבי האדם. ופשט לשון זה ברור כמו שאתה רואה, אבל סודו וענינו אין ספק שהוא קשה מאד.

פירוש דברי הרמב"ם בפירוש המשניות

תוספות יום טוב מסכת ראש השנה פרק א משנה ב

ז"ש הרמב"ם. והנגלה מזה המאמר מבואר כאשר תראה אבל הנסתר ענינו קשה מאד בלי ספק ע"כ. כי האדם א"א לציירו שני הפכים בנושא אחד. בזמן אחד. שיעברו אחד אחד ויהיו נסקרים בסקירה אחת. אבל כמו שא"א להשיג מהותו יתברך ויתעלה זכרו נצח. כן א"א להשיג השגחתו וסקירתו שאם היינו משיגים דרך השגחתו כבר היינו משיגים עצמותו. וזה א"א בשום פנים:

בית הבחירה למאירי מסכת ראש השנה דף טז עמוד א

המשנה השניה בארבעה פרקים וכו' כונת המשנה לבאר שזמן זה ר"ל ר"ה הוא מיוחד להעיר בני אדם בו לתשובה ועל ידי גלגול זמן זה ביאר שאר הזמנים שהם נידונים על שאר ענינים.

וכלל הדברים במשנה זו שהשם ית' משגיח על כל עניני בני העולם לפי מעשיהם אם טוב ואם רע כאמרו לפקוד על יעקב כדרכיו וכפרי מעלליו ועניניהם נדונין כל אחד בזמנו הראוי לו לפי מעשיהם ואמר על זה בארבעה פרקים וכו' בפסח על התבואה מפני שהפסח הוא זמן שנתבכר בו בישול אחד ממיני התבואה והוא השעורים וכשנתבשל דעתו של אדם לקצור ונגזר עליה איזה מקרה יארע לה קודם שתקצר וכל זה להעיר האדם שאף על מה שהוא סבור שהוא בידו קשי מעשיו מונעו הימנו וכן לתבואה שתזרע בשנה זו שמאחר שהותרה רצועת הדין על המתבשל הרי היא מתפשטת אף על העתיד לזרע ונמצא שתבואה הלוקה קודם הפסח קודם שנתבשלה נדונת לפסח שעבר משל אשתקד בכלל הראויים לזרע ואם לוקה לאחר הפסח לאחר שנתבשלה מעט או הרבה נידונת בפסח שעבר עכשו בכלל הראויים ליקצר וזהו גם כן להעיר האדם לידע שהכל ביד בחירתו להרע או להטיב והוא הענין בעצרת על פירות האילן מפני שבאותו זמן מתחילין הפירות להתבשל.

בר"ה נדונים על גופם בחייהם ובמיתתם בעונג ובצער בריוח ובהפסד וסבת בחירת זה הזמן נודע למבינים ואחת מן הסבות

מתוך שהוא זמן הבעיטה וזמן התגאות האדם על אסיפת גרניו ועל הכנסת הטוב באוצרותיו היה מחכמת דרכי הדת לעוררו ולהבינו לבל יקשה ערפו וכל עוד אשר יגדל טובו ירך לבו מפני פחד י"י ומהדר גאונו כבני מרון ר"ל אחד אחד והוא שפירשו בגמרא הכא תרגימו כבני אמרנא ר"ל הצאן העובר תחת השבט למעשר שנמנין אחד אחד ורומז אל השגחה פרטית ובחג נדונין על המים מפני שהוא התחלת זמן הגשמים.

זהו ביאור המשנה ודברים שנכנסו תחתיה בגמרא אלו הם.

אף על פי שאמרו שבר"ה בני אדם נדונים ומושגחים כפי מעשיהם לעולם יהיו עיניו של אדם נשואות בתשובה בכל יום הרי אמרו אדם נדון בכל יום והכל אמת למבינים.

ועי' עוד למאירי – חבור התשובה מאמר ב פרק א

רמב"ם הלכות תשובה פרק ג

הלכה א כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכיות ועונות, מי שזכיותיו יתירות על עונותיו צדיק, ומי שעונותיו יתירות על זכיותיו רשע, מחצה למחצה בינוני, וכן המדינה אם היו זכיות כל יושביה מרובות על עונותיהן הרי זו צדקת, ואם היו עונותיהם מרובין הרי זו רשעה, וכן כל העולם כולו.

הלכה ב אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו שנאמר על רוב עונך, וכן מדינה שעונותיה מרובין מיד היא אובדת שנאמר זקת סדום ועמורה כי רבה וגו', וכן כל העולם כולו אם היו עונותיהם מרובין מזכיותיהן מיד הן נשחתין שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם, ושקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גודלם, יש זכות שהיא כנגד כמה עונות שנאמר יען נמצא בו דבר טוב, ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העונות.

השגת הראב"ד: אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו. א"א לא כמו שהוא סובר שכשאמרו רשעים נחתמין לאלתר למיתה שמיד מתים, ואינו כן כי יש רשעים חיים הרבה אלא נחתמין לאלתר שלא ימלאו ימיהם שני הדור שנגזרו עליו, ועיקר דבר זה ביבמות (נ').

הלכה ג כל מי שניחם על המצות שעשה ותהה על הזכיות ואמר בלבו ומה הועלתי בעשייתן הלואי לא עשיתי אותן הרי זה איבד את כולן ואין מזכירים לו שום זכות בעולם שנאמר וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו אין זה אלא בתוהה על הראשונות.

וכשם ששוקלין זכיות אדם ועונותיו בשעת מיתתו כך בכל שנה ושנה שוקלין עונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכיותיו ביום טוב של ראש השנה, מי שנמצא צדיק נחתם א לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה והבינוני תולין אותו עד יום הכפורים אם עשה תשובה נחתם לחיים ואם לאו נחתם למיתה.

הלכה דן אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב, חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה, עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה שנאמר וצדיק יסוד עולם זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו, ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

הלכה ה בשעה ששוקלין עונות אדם עם זכיותיו אין מחשבין עליו עון שחטא בו תחלה ולא שני אלא משלישי ואילך אם נמצאו עונותיו משלישי ואילך מרובין על זכיותיו אותם שתי עונות מצטרפים ודנין אותו על הכל, ואם נמצאו זכיותיו כנגד עונותיו אשר מעון שלישי ואילך מעבירים כל עונותיו ראשון ראשון, לפי שהשלישי נחשב ראשון שכבר נמחלו השנים, וכן הרביעי הרי הוא ראשון שכבר נמחל השלישי וכן עד סופן.

כמה דברים אמורים ביחיד שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, אבל הצבור תולין להן עון ראשון שני ושלישי שנאמר על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, וכשמחשבין להן על דרך זה מחשבין להן מרביעי ואילך.

הבינונים אם היה בכלל מחצה עונות שלהן שלא הניח תפילין מעולם דנין אותו כפי חטאו ויש לו חלק לעולם הבא, וכן כל הרשעים שעונותיהן מרובים דנין אותן כפי חטאיהם ויש להן חלק לעולם הבא שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא אף על פי שחטאו שנאמר ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ, ארץ זו משל כלומר ארץ החיים והוא העולם הבא, וכן חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא.

השגת הראב"ד: בשעה ששוקלין עונות אדם אין מחשבין עליו עון שחטא בו תחלה. א"א זה מן הערוב שמערבב הדברים זה בזה ומדמה בדעתו שהן אחדים והם זרים ונפרדים מאד, לפי שראה בראש השנה ורב חסד מטה כלפי חסד ותנא דבי ר"י מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה, וראה ביומא רבי יוסי ברבי יהודה אומר אדם חוטא פעם ראשונה ושנייה ושלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו סבר בדעתו שהן ענין אחד והן רחוקים מאד דההיא דרבי ישמעאל היא ליום הדין הגדול ולהציל הבינונים מגיהנם כדברי בית הלל ואין שם זכר למחילת עון אבל הא דרבי יוסי ברבי יהודה בעולם הזה ובתחלת מעשיו של אדם מימי עונשו ואילך שחטא הראשון והשני והשלישי שיזדמנו לידו אם עשה מהם תשובה אף על פי שהם מן החמורים שצריכין יסורין ויה"כ למרק אלו הראשונים אינן צריכין שהם מחולין לגמרי, זו היא הצעת

הדברים ועיקרן ואין הפרש בגמרא בין יחיד לצבור ולא ידעתי מאין מצאו.

שיטת רמב"ן

דרשת הרמב"ן לראש השנה

סתירות בענין הדין

הנה אמרנו שהוא יום דין והוא פירוש יום תרועה וזכרון תרועה, והוא דבר מפורש בדברי רבותינו כמו ששינונו (ט"ז א') בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, ואמרו שלשה ספרים נפתחין בראש השנה וכו', וכן הרבה בדבריהם:

ועכשיו אנו צריכים לפרש מהו הדין הזה שאדם נידון בו, והלא אמרו חכמים ז"ל כי בשעת מיתתו של אדם נידון, כמו שאמרו בפרק קמא דתענית (י"א א') בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית ביום פלוני והוא אומר הן וכו' ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר יפה דנתוני וכו', וכן במקומות הרבה.

ואם נאמר שאדם נדון בראש השנה ונחתם ביום הכיפורים, אם כן אין דינו בשעת מיתתו אלא על מה שעשה מראש השנה עד יום המיתה, ורבותינו אומרים בפירוש שכל מעשיו נפרטין לפניו.

עוד הזכירו חכמים שיום הדין הוא לעתיד לבא בזמן תחיית המתים כמו ששינונו (סנהדרין ק"ז ב') קין והבל אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין אנשי סדום אין להם חלק לעוה"ב אבל עומדין בדין, ויום הדין זה מזכירין אותו רבותינו ז"ל בהגדות ובמדרשים וקורין לו יום הדין הגדול, ואמרו בפ"ק דע"ז (ב' א') כל המצות שישאל עושיין בעולם הזה באות ומעידות עליהם לעולם הבא שנאמר יתנו עדיהם ויצדקו אלו ישראל ישמעו ויאמרו אמת אלו אומות העולם, ושם אמרו לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר כל מי שעסק בזה יבוא ויטול שכרו מתקבצין כל אומות העולם וכו', (נ"א, מתקבצין ובאין כל אומות העולם בערבוביא ואומר להם הקב"ה אל תכנסו לפני בערבוביא), וכן הרבה בדבריהם, ובכאן שנו כברייתא שלש כתות ליום הדין ופי' רבנו שלמה כשיחיו המתים.

ראש השנה הוא דין לכל ענייני העולם הזה

אבל כך הוא הענין הזה, בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו ונדון כל אחד ואחד בעניני העולם הזה, אם זכה לתת לו חיים ושלום ועשר ונכסים וכבוד או נתחייב למות בשנה זו או ליסורין וצער ועוני, כללו של דבר על כל ענין שבגוף ושבבעולם הזה כגון בני חיי ומזוני, אבל אינו נידון על הנפש אם תזכה לגן עדן ולחיי העולם הבא או תתחייב לגיהנם ואבדון.

כך תקנו לנו חכמים בתפלה

זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון וכו' ועל המדינות בו יאמר וכו', ואמרו על המדינות כלומר דין הרבים שהעולם נדון אחר רובו, והזכירו בהן חרב ושלום ורעב ושובע, וחזרו ואמרו ובריות בו יפקדו שהוא דין כל יחיד ויחיד והזכירו בו חיים ומות.

וכן בגמרא אמרו שלשה ספרים נפתחין בראש השנה צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, הזכירו בכאן חיים ומיתה ולא אמרו לגיהנם ולחיי העולם הבא כמו שהזכירו בבריתא הסמוכה שם בשלש כתות ליום הדין.

ועוד אמרו (ב"ב י' א')

כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה כך חסרונו קצוב לו מראש השנה.

שבכל הריוח וההפסד אדם נידון ביום זה:

יישוב הסתירה מדין המועדים

אבל מה שאמרו אי זו לרעב אי זו לשובע, יש מפרשים שזה על הרעב שבא במדינות מחמת עצמן כגון רעב של מצור כענין הרעב והשובע שבא בשומרון בימי אלישע וכיוצא בזה, וכן הרעב והשובע הבא מחמת גופו של אדם אוכל ואינו שבע או שמתברך מזונו במעיו, אבל רעב ההווה בעולם כגון של תבואה ושל פירות האילן אינו בראש השנה, שהרי שינונו (ט"ז א') בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן ובחג נידונין על המים,

אבל בירושלמי מצינו כלשון הזה אית תניי תני כולהון נידונין בראש השנה וגזר דין של כל אחד ואחד מתחתם ביום הכיפורים, ואית תניי תני כל אחד ואחד נדון בזמנו ומתחתם בזמנו, מתניתין כמן דמר כולהון נדונין בזמנן וגזר דין של כל אחד ואחד מתחתם בזמנו דתנינן ובחג נדונין על המים, מילתיה דרב אמרה כולהון נידונין בראש השנה וגזר דין של כל אחד ואחד מתחתם בראש השנה דתני בתקיעתא דבי רב זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון וכו', וכן הברייתא השנויה בגמרא (י"ז ב') הרי שהיו ישראל רשעים גמורים בראש השנה ופסקו להם גשמים מועטים ולבסוף חזרו בהן וכו' הכי משמע דעל המים נמי נדונין בראש השנה, וכן המעשה שהזכירו במסכת ברכות (י"ח ב') מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לפני בערב ראש השנה בשני בצורת והקניטתי אשתו והלך ולן בבית הקברות וכו' שמעתי מאחורי הפרגוד שכל הזורע וכו' כך הוא שעל הכל נדונין בראש השנה, ומ"מ דרשה דר' עקיבה אמת הוא מפני מה אמרה תורה הביאו לפני עומר בפסח וכו' שרצה הקב"ה לזכות את ישראל שיתרצו לפניו בכל מין ומין בזמנו כדי שיכתבם לזכות בשעת הדין בראש השנה:

כללו של דבר ראש השנה יום הדין הוא לעולם הזה,

ושעת מיתתו של אדם הוא יום הדין שלו שהוא נדון בנפשו על אותו עולם שהוא עולם הנשמות, וכל מעשיו נפרטין לפני בוראו ית' ואם תזכה נפשו לגן עדן העליון והתחתון ולאיו מעלה ממנו, או תתחייב נפשו לגיהנם ויסורין הרבים ובאיזה דין תתחייב להיות נדונת בו, הרי למדנו יום הדין לגוף ויום הדין אחר לנפש.

דין שלישי לגוף ולנפש לעולם הבא

עוד יש יום דין אחר שהוא יום דין לשניהם לגוף ולנפש, והוא שהנביאים מזכירין אותו ומפליגין עליו כענין שנאמר הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וגו', ואומר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' וגו', והיום הזה הוא בתחילת תחיית המתים והוא הנקרא יום הדין הגדול, וכל באי העולם שמבראשית

נידונין בו בגוף ובנפש, אם ראוי זה לתחיית המתים ולנועם הגוף והנפש בכל אותן הזמנים המתגלגלין ובאין אחרי כן, ולאי זו מעלה יזכה מהם, או יתחייב זה שלא יחיה וישאר בגיהנם במקום שהוא שם, או שיכפל עליו עונש יתר ממדה רעה לקשה ממנה.

וזה היא מה שהזכירו במשנה (סנהדרין ק"ז ב') אין עומדין בדין ועומדין בדין, והזכירו בברייתא (ט"ז ב') שלש כיתות ליום הדין צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי העולם הבא ורשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם, וכן הזכיר יונתן בן עוזיאל בתרגום כי לא ביד יקחו (שמואל ב' כ"ג ו') בכך לית פורענותהון ביד אנש אלהין באשתא עתידין לאיתוקדא כד יתגלי בי דינא רבה למיתב על כורסי דינא למידן ית עלמא, ובתרגום תהלים (ע"ג) כחלום מהקיץ וגו' והיך חלמא מן גבר רוי דמיתער משנתיה ליום דינא רבא באיתערותהון מן בית קבריהון ברגוז דמותהון תברוניה, והכתוב אומר (דניאל י"ב) ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם וגו'.

והרמב"ם ז"ל כתב בהלכות תשובה כלשון הזה כשם ששוקלים עונות האדם וזכיותיו בשעת מיתתו, כך שוקלין עונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכיותיו ביום טוב של ראש השנה, וכך כתב עוד הברייתא של שלש כתות הן ליום הדין עם הדין הזה של ראש השנה, ונראה מדבריו שלא דקדק בכך.

מ"מ למדנו לראש השנה שהוא יום הדין לכל העינים שבעולם הזה, וכמו שאמרו במימרא זו שלשה ספרים נפתחין בראש השנה וכו' שאלו השלשה ספרים כל באי העולם הם כוללין:

קושיא על הדין מצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים

ויש לשאול והיאך פסק ר' יוחנן פסק הדין הגדול והעמוק הזה שכל רזי עולם תלויין בו צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לחיים וכל הרשעים מתים, וכי כל הרשעים מתים והצדיקים חיים, ולמי כל חמדת העולם אלא לרשעים, (נ"א - וכי כל הצדיקים חיים וכל הרשעים מתים, והלא עולם וכל חמדה שלו לרשעים הוא). והכתובים צוחי כנגדו יש צדיק אובד בצדקו, וכתוב כי יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים, וכל שכן שפסק רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה שהכתוב אומר ויש רשע מאריך ברעתו, וכל הנביאים אינן תמהין אלא על זה, אמר ירמיהו צדיק אתה ה' כי אריב אליך וגו', ואמר חבקוק למה תראני און ועמל וגו' כי רשע מכתיר את הצדיק, וכי לא ראה זה החכם ספר איוב מעולם שהוא מלא תוכחות על זה, וחביריו היו אומרים מתחילה כן כי הצדיקים מתקיימין והרשעים נכרתין, ואיוב נצחן עד שחזרו והאריכו הענין להכרתת זרעם אחריהם, ואיוב הלעיג עליהם כי מה חפצו בביתו אחריו, ואליהוא השיב עליהם וכעס, והקב"ה הצריכם כפרה על זה כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב,

ומשנה שלימה שנינו (אבות פ"ד מט"ו) אין בידינו משלות רשעים ואף לא ייסורי הצדיקים, וגרסת ספרי ספרד אין בידינו משלות הרשעים אף לא מייסוריהן של צדיקים, כלומר אין בידינו כלום לא מזה ולא מזה.

שכר הרשעים בעולם הזה ושכר הצדיקים בעולם הבא

ורבותינו ז"ל מהפכים קערה זו אמרו במסכת קידושין (ל"ט ב') כל מי שזכיותיו מרובין מעונותיו מריעין לו ודומה כמי ששרף כל

התורה כולה ולא שייר ממנה אפילו אות אחת, וכן במדת הרשעים אמרו שם וכל שעונותיו מרובין מזכיותיו מטיבין לו ודומה כמי שקיים כל התורה ולא חיסר ממנה אפילו אות אחת.

ומשה רבינו ע"ה פירש דבר זה בפסוק ומשלם לשונאיו וגו' כמו שתירגם אונקלוס.

ואמרו רבותינו (מנחות נ"ט ב') כי הקב"ה הראה לו למשה ר' עקיבה ותורתו, אמר לו רבוננו של עולם הראיתי תורתו הראיתי שכרו, הראהו שהיו מחתכין בשרו במקולין, אמר לו רבוננו של עולם זו תורה וזו שכרה, אמר לו שתוק כך עלה במחשבה לפני.

אבל המימרא הזו נאמרה בחכמה ועל פי ההגיון, שידוע הוא לכל מבין עם תלמיד שאין נדונין בעולם אלא ארבעה, וכן כל הדברים מושלמין בריבועים, והנדונין כולם ארבעה חלקים הם, אחד שלא יבא לפני בית דינו, והשני שבא לפניו ולא גמרו דינו, והשלישי שחייבוהו ב"ד, והרביעי שזכוהו ב"ד.

החלק הראשון בכאן בטל שהכל עוברין לפני הקב"ה אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און, נשארו בנדונין שלשה, כל הזוכה בדינו נקרא צדיק גמור, כל המתחייב בדין נקרא רשע גמור, המעויין שמשקלו שוה לכאן ולכאן נקרא בינוני, אם כן הרשע הגמור המוחלט שעבד ע"ז ועשה גילוי עריות ושפיכות דמים ועשה מצוה אחת לבדה שדינו בפני הקב"ה לשלם לו שכרה בעולם הזה שיחיה השנה הזאת, נקרא בכאן צדיק גמור לפי שנצטדק בדין, עד שיהיה אחאב שנאמר בו הראית כי נכנע אחאב וגו' נקרא צדיק גמור באותו הדין, וכן רשעים גמורים לאלתר למיתה אפילו קיים כל התורה כולה והורה הלכה לפני רבו ונתחייב מיתה בכך, נקרא בכאן רשע גמור לפי שהוא מחוייב בדינו, נמצא כל הכתובים לחיים שזכו לחיות עד ראש השנה הבא כולם צדיקים גמורים בדינם, וכל הנכתבים למיתה שימותו בשנה היא כולם רשעים גמורין בדינם, וכל לשון התורה כך הוא והצדיק את הצדיק והרשעו את הרשע, צדיק ורשע בדין זה, וכן ונקי וצדיק אל תהרוג, וכן מה שהזכירו חיים ומיתה אינן בימים בלבד, אלא תפסו להם חיים אב הטובות כולן ומיתה אב לרעות כולן, וכינו כל העונשין שבעולם נגעים ומיתת בנים ועניות וכל מאורעות רעות של גוף בכנוי מיתה, וכן כל הטובות עשר ונכסים וכבוד ובנים ושלום ובריאות בכלל חיים, וכן עושין הפסוקים בכל מקום, זהו פירוש מימרא זו בלא קושיא ובלא פיקפוק:

עכשיו פירשנו זכרון שהוא יום דין, וכן תיקנו חכמים בתפילה את יום הזכרון הזה כלומר יום הדין:

שנאמר ורבים מישיני אדמת עפר וכו'. ומה שאמר הכתוב ורבים מישיני ולא אמר וישיני אדמת עפר אף על פי שכולם ודאי יקיצו הן לחיים והן לעונש, לפי שיש האבות והנביאים וגדולי חסידי ישראל שזכו קודם לכן לתחיית המתים בגן עדן בגוף ובנפש ונעשו בני אלהים ולא יבאו לדין אלא הם שושבינים להקב"ה, ויש תחיית המתים אחרת בימות המשיח לצדיקי ישראל שמתו בגלות שיחיו ויהיו כבני העוה"ז לגמרי, ועליהם אמר דניאל אשרי המחכה ויגיע כמו שמפורש במדרשות.

- והכתוב (קהלת ח' י"ד) צווח אם יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים.
- וכבר אמרו חכמים (אבות ד) אין בידנו לא שלוות רשעים ואף לא יסורי הצדיקים.

¹תנו רבנן (ראש השנה טז ב'):

שלשה ספרים נפתחים בראש השנה אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים. רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה. בינונים תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים, זכו נכתבין לחיים, לא זכו למיתה.

אלא כך המידה. יש עוונות שדינו שלהקדוש ברוך הוא ומשפטיו הצדיקים להיפרע עליהם בעולם הזה ויש מהם שהדין להיפרע בעולם הבא. וכן בזכויות, יש מהן שבעל הגמול משלם שכון בעולם הזה, ויש בעולם הבא.

וכשאדם חוטא כל השנה ומתלכלך בעוונות ומתטנף בחטאים ומתגלגל בפשעים, ועושה גם כן צדקות ומעשים טובים, ובאים מעשיו לפני אדון הכל, שוקל אותן מעשים אלו נגד אלו.

והצדיק שהוא צדיק גמור זוכה לחיים. וכן הרשע שדינו נותן לשלם לו שכר טוב בעולם הזה על המעשה הטוב נכתב ונחתם לאלתר

זה שאמרו חכמים בצדיקים שנכתבים לחיים ורשעים למיתה, לא צדיקים שאין להם עוונות ולא רשעים שאין להם זכות –

- שכמה צדיקים מתים לאלתר, וכמה רשעים מאריכים ימים בשלווה.

¹ דברי רמב"ן בעוד מקומות על חידוש הבטחת התורה לתת שכר ועונש בעולם הזה

רמב"ן בראשית פרק טו פסוק ב

(ב) ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי - הנה הצלתי מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי, רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים. והנה לא עלה בדעתו שיהיה השכר הגדול הזה עולם הבא, כי זה אין צורך להבטחה, כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו, אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים, על כן צריכים בטחון.

רמב"ן בראשית פרק יז פסוק א

וטעם להזכיר עתה זה השם, כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים, להציל ממות נפשם, ולחיותם ברעב, ולפדותם במלחמה מיד חרב, ככל הנסים הנעשים לאברהם ולאבות, וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג - מו) ובפרשת והיה כי תבא (דברים כח א - סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם, כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעבדנו האלהים, ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה, אבל כולם נסים ובכולם תנצח מערכת המזלות, אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים משנים הטבע בפירסום, והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו:

רמב"ן שמות פרק ו

וענין הכתוב, כי נראה לאבות בשם הזה שהוא מנצח מערכות שמים ולעשות עמם נסים גדולים שלא נתבטל מהם מנהג העולם, ברעב פדה אותם ומלחמה מידי חרב, ולתת להם עושר וכבוד וכל טובה, והם ככל היעודים שבתורה בברכות ובקללות, כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו.

אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים, יחשב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת. ומפני זה תאריך התורה ביעודים שבעולם הזה, ולא תבאר יעודי הנפש בעולם הנשמות, כי אלה מופתים שכנגד התולדה, וקיום הנפש ודבקה באלהים הוא דבר ראוי בתולדתה שהיא תשוב אל האלהים אשר נתנה. ועוד אפשר זה (ויקרא כו יא ד"ה ונתתי) אם גומר ה' עלי.

רמב"ן שמות פרק יג

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ולעיל ו ב). ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים כאשר יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט כג כד) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם, שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. ועוד אפשר זה בעזרת השם (ויקרא כו יא):

מדברי רמב"ן על הדין הכללי והפרטי

רמב"ן שמות פרק כ

ונאמרו כל הדברות כלן בלשון יחיד, ה' אלהיך אשר הוצאתיך, ולא כאשר התחיל להם אתם ראיתם וגו', אם שמע תשמעו (לעיל יט ד ה), להזהיר כי כל יחיד מהם יענש על המצות, כי עם כל אחד ידבר, ולכל אחד יצוה שלא יחשבו כי אחר הרוב ילך והיחיד ינצל עמהם. ויבאר להם משה זאת הכוונה בסוף התורה בפרשת אתם נצבים (דברים כט יז):

בראש השנה לחיים, כלומר שפוסקים לו חיים ושלום ועושר ונכסים וכבוד, ונמצא זה צדיק גמור בדינו.

והרשע שהוא רשע גמור מכל צד נחתם לאלתר למיתה. וכן בעל מעשה טוב שנכשל בעבירה אחת בלבד ונענש עליה למיתה נכתב ונחתם לאלתר למיתה בראש השנה, כלומר שימות בשנה זאת או שיחיה בתחלואים רעים חיי צער ויסורין, ונמצא זה רשע גמור בדינו אף על פי שזה צדיק וזוכה לעולם הבא, והראשון שזכה לחיים רשע גמור ואובד לגמרי.

עד שיהיה גדול שבנביאים כשנודון על חטא אחד קל ונענש עליו נקרא בכאן רשע גמור, ויהיה אחאב שנאמר בו (מלכים א כא כב) "הראית כי נכנע אחאב מלפני" נקרא בזה צדיק גמור.

וכן זה שאמרו חכמים זיכרונם לברכה לחיים ולמיתה אינם בימים בלבד אלא כל העונשים שבעולם הזה נגעים ומיתת בנים ועוני וכיוצא בהן כינו אותם חכמים בשם "מיתה" וכינוי השכר הגמול הטוב אמרוהו (נדרים סד ב') בלשון "חיים".

זה הדין שאמרו חכמים זיכרונם לברכה שכל אדם נידון בראש השנה אינו אם יזכה לגן עדן ולחיי העולם הבא או יתחייב לגיהנם ואברון שאין אדם נידון בראש השנה אלא לעניני העולם הזה אם ראוי לחיים ולשלום או למיתה ויסורין.

כך אמרו חכמים בראש השנה (כו א')

"זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון כי חק לישראל הוא משפט לאלוהי יעקב ועל המדינות בו יאמר אי זו לחרב ואיזו לשלום איזו לרעב ואיזו לשובע ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמוות".

אלא כך היא המידה בראש השנה שוקלין מעשיו שלאדם ונכתב ונחתם לזכות ולחובה בעולם הזה כפי מה שמגיע לו בחלקו לפי מעשיו בעולם הזה וכשהאדם נפטר לבית עולמו שוקלין ופוסקיין עליו חלקו כפי הראוי לו בעולם הנשמות.

[ב] דין יום הדין הגדול על העולם הבא

שנו חכמים זיכרונם לברכה (על פי ראש השנה טז ב'):

שלוש כתות הן ליום הדין אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעים גמורים ואחת של בינוניים צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי העולם הבא רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם שנאמר "ורבים מישני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפה ולדראון עולם" (דניאל יב ב).

בינוניים שעוונותיהן וזכויותיהן שקולים הקדוש ברוך הוא נקרא רב חסד ומטה כלפי חסד ועליהם אמר דוד "אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני" ועליהם נאמרה אותה הפרשה כולה "דלותי ולי יהושיע" (תהלים קטז).

היה בכלל מחצה עוונות שלהם פושעי ישראל בגופן והוא הראש שלא הניח תפילין מעולם והוא הדין לשאר מצות עשה שבגופן שלא קיימו מעולם כגון שלא קרא קריית שמע ולא ברך על המזון מעולם כולן יורדין

לגיהנם ומצפצפין ועולים הימנה ומתרפאין שנאמר "והבאתי את השלישית באש" ועליהם אמרה חנה "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל" (שמואל א ב ו).

אבל מי שעוונותיו מרובים מזכויותיו ובכלל אותן העוונות עוון זה החמור והוא פושעי ישראל בגופן וכן פושעי אומות העולם בגופן והן בעלי עבירה כגון עריות יורדין לגיהנם ונידונין בה שנים עשר חודש לאחר שנים עשר חודש גופן כלה ונשמתן נשרפת וגייהנם פולטתן ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר "ועסותם רשעים כי יהיו לאפר תחת כפות רגליכם" (מלאכי ג כא)

אבל המינין והמשומדין והאפיקורסין שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפירשו מדרכי צבור ושנתנו חתימתם בארץ מחיים והם הפרנסים המטילים אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים כגון מלכי גויים אף על פי שאינו מחטיא אותן אלא מוליכין בדרך ישרה אלא הצבור מכוונין דעותיהן ומעשיהן הטובים לעבודתן ולא לעבודת אדון הכל ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחבריו יורדין לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות שנאמר "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי" וכו' (ישעיהו סז כד).

זה שאמרו חכמים זיכרונם לברכה שלוש כתות ליום הדין, יום מועד הוא לדין הכל הוא שכתוב עליו (מלאכי ג כג)

"יום ה' הגדול והנורא"

והוא יום וזמן מתחילת העולם הבא.

וכן שנינו בפרק חלק (סנהדרין י ג)

אנשי דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא אבל עומדין בדין.

ועליהם שנו בתוספתא (סנהדרין יג א)

זה שאמרנו שלוש כתות ליום הדין וכו'.

אבל אין הכוונה לחכמים זיכרונם לברכה להאריך עונש האדם ושכרו עד היום ההוא ושלא יבוא דין ועונש או שכר לנפשות קודם אותו הדין, אלא לפי שהם זיכרונם לברכה מונין כת הצדיקים הגמורים והם הזוכים לחיי העולם הבא שהוא אחר יום הדין לפיכך ספרו בהם שכרם הגמור שהוא חיי העולם הבא. וכן כת הרשעים הגמורים הם הנכרתים מחיי העולם הבא, והם הנדונים באותו היום העתיד להחזירם בגיהנם ולהכרית ולהאביד הנפש שם מתוך העונש והצער הגדול המתחדש שם עליהם הלכו בברייתא זו אחר סוף מתן שכרן של מצות ואחר סוף עונשן של עבירות.

[ג] יום הדין בשעת מיתה

אבל כל אחד ואחד מבני אדם יש לו הדין בשעת מיתתו, והוא נדון בשלוש דיני כתות הללו בעצמן.

הצדיקים הגמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לגן עדן, והוא עצמו חיים מחיי העולם הבא.

ורשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם ונדונין בו.

ובינונים מצפצפים משם להוציאן למקום מנוחה כמו שאנו עתידין לבאר, בין בדין שלגיהנם ההוה בכל יום לכל נפש ונפש בין בדין הגמול העתיד שהזכירו בברייתא זו. כל אדם נדון שם כפי מעשיו בשלשה דינים שמנו עליו דין הקל שבהן אין לו קצבה אלא כל אחד נדון ומצפצף ועולה והחמור שבהן לדורי דורות והבינוני דינו שנים עשר חודש לאחר שנים עשר חודש בזמן הזה גיהנם פולטתו ונמסרות לדומה ואין להם מנוחה ואנו עתידים לבאר זה בדבור וברמז אבל לאחר שנים עשר חודש מן הדין הגדול גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפורתן תחת כפות רגלי הצדיקים

אף על פי שיש בבעלי עבירה עצמן שענשו גדול מחברו וחיובו יתר הימנו וכולן נידונין שנים עשר חודש כך יש בעונשים צער ויסוריין בגיהנם לאחד יותר מחבירו גיהנם למטה מגיהנם לעונש וצער כמו שאנו עתידים להזכיר והכל במשפט אמת ודין יושר שנאמר "כי כל דרכיו משפט".

[ד] דין הבינונים ורב חסד שמשלם עונשם בעולם הזה

ואם תשאל ואלו שקראו אותן חכמים זיכרונם לברכה "בינונים" לפי שעוונותיהם וזכויותיהם שקולים ואמרו בהן "ורב חסד מטה כלפי חסד" יורדין לגיהנם או אין יורדין שם. אם תאמר יורדין מה הועילה להם המידה הטובה הזאת "ורב חסד מטה כלפי חסד" ואם תאמר אין יורדין שם וכי עונות שקולים שעשו במה יתכפרו.

ותשובת שאלה זו לשואל אותו רשע שעשינו אותו רשע גמור שנידון לגיהנם לדורי דורות לפי שכפר בתחיית המתים או הטיל אימה יתירה על הצבור והוא היה עוסק במצוה ובתורה במה ישתלם שכרו וכי לא יהיה בינו ובין העובד עבודה זרה כל ימיו ומגלה עריות ושופך דמים חלוק והפרש ה' צדיק לא יעשה עולה.

אלא העושה מצות ומעשים טובים ועובר עבירות הרבה או עבירה אחת חמורה שראוי להיות אבד בה ונדון כרשע גמור משלם לו הקדוש ברוך הוא שכר אותן המצות בעולם הזה שנאמר

"ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו" (דברים ז י) כדמתרגם אונקלוס ומשלם לשנאוהי טבוון דאינון עבדין קדמוהי בחייהון בהאי עלמא לאובד בעלמא דאתי לא מאחר עובד טב לשנאוהי טבין דאינון עבדין קדמוהי בחייהון משלם להון.

וכן הצדיק הזה שהוא שקול והקדוש ברוך הוא ברחמיו הרבים מטה לו כלפי חסד ועושה אותו כצדיק גמור אינו יורד לגיהנם אלא בעולם הזה נענש על עונות שעשה וחטאיו הראשונים וניצל מדינה שלגיהנם.

כך שנו חכמים:

רובו זכיות ומיעוטו עבירות נפרעין ממנו מיעוט עבירות קלות שעשה בעולם הזה בשביל ליתן לו שכרו משלם

לעולם הבא רובו עבירות ומיעוטו זכיות נותנין לו מתן שכר מצות קלות שעשה בעולם הזה בשביל ליפרע ממנו משלם לעתיד לבא.

כמו שמפורש במסכת פאה (ירושלמי פאה א א).

[ה] מתי נשאר אדם בינוני בשעת מיתתו

ואם תאמר אני שואל אותך על המת הנידון שהוא שקול בשעת דינו ואתה משיבני החי שנפרעין ממנו בחייו, ולדברך אין אדם בא לידי המידה הזו שיהא שקול ויהא רב חסד על מטה כלפי חסד, ובברייתא שנינו שלוש כתות ליום הדין הצדיק והשקול והרשע ומשמע דבשעת דינן לאחר מיתה במדות הללו הם.

כך השיבנו אליך דיין האמת יתברך שמו דן האדם לפי מעשיו. יש עונות שדינו מן העושה אותן בעולם הזה בחיים ויש מהם שדינו ליפרע מהן לאחר מיתה בדין גיהנם. וכיון שכן, כשהקדוש ברוך הוא דן את האדם בר"ה והוא שקול ומעויין מידת רב חסד שלו שהוא מטה כלפי חסד פוטרו מגיהנם, והדין נותן שיפרע ממחצה עונות שלו בחיים בעולם הזה.

וכך היא המדה ברובו זכיות ומיעוטו עבירות, אין ממתנין לו עד יום המיתה, אלא כיון שרואה הקדוש ברוך הוא שהוא מזדכה בעולם הנשמות מקדים לו וגובה ממנו מיעוט עבירות בעולם הזה בחיים.

ולפי המידה הזו היה רובו זכיות בראש השנה ונגזרה עליו מיתה אם הכריע עצמו לכף חובה, בין שיהא שקול בין שיהא רובו עבירות, הרי האריך הדין על עצמו עד שיקבל שכר מצוותיו או פורענות עונותיו ופשעיו, בין שיקבל אותן באריכות ימיו או בשאר המדות בעולם הזה, כדי שיהא הגמול שלם וקיים לו לעולם הנשמות כמו שהזכירו חכמים במקום שהזכרנו.

וכן שנויה עוד בבראשית רבא (לג א)

רבי עקיבה אומר אחד אלו ואחד אלו מדקדק עמהם עד תהום רבה מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה כדי להשפיע להם שלוח לעולם הבא ומשפיע שלוח לרשעים ונותן להם שכר מצוות קלות בעולם הזה כדי להפרע מהם לעתיד לבא.

ועוד אמרו אבל רבתי (ה)

כשנאחו רבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל בן אלישע גזרו עליהם שיהרגו והיה רבי ישמעאל בוכה אמר לו רבן שמעון בן גמליאל רבי מפני מה אתה בוכה לשתי פסיעות אתה נתון בחלקן של צדיקים ואתה בוכה אמר לו אני בוכה על שאנו נהרגין כעובדי עבודה זרה ומגלי עריות ושופכי דמים וכמחללי שבתות אמר לו רבי שמא סועד היית או ישן ובאה אליך אשה לשאול על נדתה ועל טומאתה ועל טהרתה ואמרת לה המתניני עד שאישן והתורה אמרה (שמות כב כא) "כל אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה אותו" וכתוב בתריה "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב" "בחרבי" לא נאמר אלא "בחרב".

“מלמד שכל צדיק וצדיק נכווה מחופתו שלחברו ואמרו
עשן בחופה למה וכו’

וכן אפשר שזה הדין נוהג במי שהיה בראש השנה במידה אחת
ונגזר עליו דינו ואחר כך הכריע עצמו לצד אחת מן המידות שדינו
במקומו עומד ובעולם הנשמות הוא הנדון בשלוש כתות הללו
כפשט הברייתא.

כשנפרעין ממי שרובו זכיות על מיעוט עבירות שעשה בעולם הזה
הרי הוא כאילו לא עשאן ונותנין לו בעולם הבא כמו שראוי לזכיות
שעשה, אף על פי כן מי שבידו מאה מצוות ואין בידו עבירה ומי
שבידו מאה מצוות כמותן והיו בידו עבירות אלא שנפרעו ממנו
בעולם הזה אין חלקם בעולם הבא שווה שזה צדיק גמור וזה אינו
צדיק גמור לפיכך נפרעים ממנו בעולם הזה בכדי שיהא ראוי
לעולם הבא, לא שיגיע למעלת הצדיקים שלא חטאו אלא כל שנקי
וזכאי מחברו חלקו בטוב מרובה משל חברו כפי מה שראוי לכל
אחד לפי אמונתו וכפי מעשיו כי “אלוהי משפט ה’ אשרי כל חוכי
לו”.

לפי המידה הזו ישראל רבי צער ויסוריין בעולם הזה יותר משאר
האומות, כיצד אי אפשר לאומות בלא צדקה ובלא מעשים נאים
ואי אפשר לישראל בלא עבירות אלא שהאומות אובדין בעונש
עבודה זרה שלהם לגיהנם ואבדון, וישראל חלקם בחיים שדבקים
ביוצר הכל יתברך ולפיכך הדין מתוח כנגד ישראל ליפרע מהן
מלכלוך עוונותיהם בעולם הזה ומידת הטוב פרושה על האומות
לשלם להם שכר טוב בעולם הזה על מעשים נאים וצדקה שעושין
זהו שנאמר (עמוס ג ב)

רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד
עליכם את כל עונותיכם”

וכך דרשו במסכת תענית (יא א’)

“אל אמונה” כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא
אפילו על עבירה קלה שעשו כך נפרעין מן הצדיקין
בעולם הזה אפילו על עבירה קלה שעושין “ואין עול”
כשם שמשלמין שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא אפילו על
מצוה קלה שעושים כך משלמים שכר לרשעים בעולם
הזה על מצוה קלה שעושים

ואמרו לפי דרך זו (ברכות סא ב’)

“לא איברי עלמא אלא או לצדיקים גמורים או לרשעים
גמורים”

כלומר שהצדיקים גמורים אוכלין העולם הזה ונוחלים העולם הבא
שנאמר (משלי ח כא) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא”
ורשעים גמורים אף על פי שיורדין לגהינם לבאר שחת אוכלין
העולם הזה בשכר מיעוט מעשים טובים שעשו.

וזהו שנאמר (משלי יא לא)

“הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא”

כלומר הן הצדיק משתלם בעולם הזה על עבירות שעשה קל וחומר
שישתלם הרשע והחוטא רבותינו למדו שמתשלומי הצדיק שאנו
רואין בארץ שהוא העולם הזה יש לנו ללמוד תשלום הרשעים
לעולם הבא בקל וחומר.

[ז] בינוני לדין עולם הנשמות, והבדלי המדרגות בשכר

אף על פי שהמידה כך היא כמו שהזכירו רבותינו זיכרונום לברכה
אפשר כשיחטא האדם סמוך למיתה ויכריע עצמו לכף חובה וזכיות
שעשה מקילין לו מדינה של גיהנם.

וכן מי שהיה רובו עוונות וסמוך למיתה שקל עצמו והיה מחצה
זכיות ומחצה עבירות רב חסד מטה לו כלפי חסד וזוכה בעולם
הנשמות ומחצה עבירות שעשה גורעין ממנו חלקו.

שכל אדם לפי מעשיו זוכה לעולם הבא. כך אמרו חכמים (בבא
בתרא ע”ה א’)

הרשב"א והריטב"א

חידושי הרשב"א מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

הא דר' כרוספדאי דאמר של צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים ושל רשעים גמורין למיתה. יש לפרש דלאו מיתה וחיים ממש קאמר אלא טובות העולם ורעותיו קאמר. ואף על פי שיש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים וצדיקים אובדין בצדקן, אותן רשעים אפשר שיש בידן קצת מצוות שמתן שכון בעולם הזה ואוכלין אותן קרן ופירות בעולם הזה להאבידם לעתיד לבא כדכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, ורשע שאמר כאן שנחתם לרעות בעולם הזה בשאין בידו קצת מאותן מצוות הא יש בידו אף על פי שהוא רשע גמור כלומר שרובו עונות משלמין לו כנגדן בעולם הזה, וכמו שאמר ג"כ בפ"ק דקידושין (ל"ט ב') מי שעונותיו מרובין מזכותיו דומה כמי שקיים את התורה כולה ולא חיסר ממנה אות אחת, וצדיקים גמורין שאמרו כאן בשאין בידן מאותן עבירות (שעושין) [שעונשין] בעולם הזה הא יש בידן קצת מאותן עבירות נפרעין מהן בעולם הזה, וכדאמר נמי התם בקידושין מי שזכותיו מרובין מעונותיו דומה כמי ששרף את התורה ולא שייר ממנה אות אחת.

וא"נ יש לפרש דחיים ומיתה דקאמר בעולם הבא קאמר אבל בעוה"ז יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו.

אלא שאני תמה שהרי אפי' רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום רשע מרשעתו וא"כ מאי נחתמין לאלתר, ואפי' צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה אבד כל הראשונות. וגזר דין דיחיד אינו נקרע דקאמר היינו גזר דין בטובות העולם הזה ורעותיו קאמר הא בחיי העולם הבא הכל הולך אחר שעות סוף ימיו וברוך אל אמת היודע האמת.

חידושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

אמר ר' כרוספדאי. אר"י שלשה ספרים נפתחים בר"ה כו'. פי' ג' דינין הזוכר באדם האחד הוא הנזכר כאן שהוא בראש השנה, והשני יום הדין הנזכר בברייתא שלפנינו ג' כתות ליום הדין והוא יום הדין שהוא זמן תחיית המתים הוא הנקרא יום הגדול והנורא ועליו אמר הכתוב כי הנה היום בא בוער כתנור, וזו היא ששנינו (סנהדרין ק"ח א') דור המבול אין להם חלק לעוה"ב אלא עומדין בדין והוא הנקרא עולם הבא ונקרא ג"כ לעתיד לבוא כדאיתא בריש מסכת ע"ז, והשלישי הוא ביום מיתתו של אדם כמו שאמר בהגדה (תענית י"א א') בשעת מיתתו של אדם כל מעשיו נפרטין לפני הקדוש ברוך הוא ואומר לו כך וכך עשית ביום פלוני והוא אומר הן ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר יפה דנתוני וכו' וכן במקומות הרבה.

ואין ספק שג' דינין אלו כל אחד חלוק לעצמו, ולא הזכירו בשמועתנו דין זה השלישי של יום המיתה לפי שאותו הדין אינו כללי ולא בכחות אלא כל אחד ואחד נדון בזמנו כפי מה שהוא, אבל מדין יום הגדול למדנו שדין שלישי של יום המיתה הוא על זה הסדר, שאמרו בית הלל ג' כתות [כו'] והקב"ה רב חסד מטה כלפי חסד לבנינונים, וכך הצעתן של דברים שיש עונות וזכויות

שהדין נותן ליתן עליהם שכר או עונש בעוה"ז בגוף, ויש שדינן להיות נידונים לאחר המיתה בעולם הנשמות לנפש בגן עדן או בגיהנום, ויש שהדין נותן להיות נידון ביום הדין הגדול בגוף ובנפש, ויש שראוי לידון בכולם או במקצתן לטוב או לרע, ודינו של ראש השנה הוא בעניני העולם הזה בכל מה שראוי לבא באותה שנה בכלל או בפרט כפי מעשיהם מחיים טובים ושאר הנאות הגופניות או ממיתה וחי צער או מיסורים וכיוצא בהן, ואין דינן בו מן הראוי לנפש בעולם הנשמות שאין גוזרין אלא דין שראוי ליגמר לאלתר, וזהו שאמרו בתקיעתא דבי רב ועל המדינות בו יאמר וכו' לא הזכיר בכלל זה הדין אלא עניני העוה"ז, וכן הזכיר ר' יוחנן ג' ספרים נפתחים בר"ה וכו', ולא הזכיר כלל גן עדן וגיהנום כמו שהזכירו בברייתא, אלא חיים ומיתה שהם כלל לכל הטובות והרעות בעוה"ז, ויום המיתה הוא דין הנפש שדינן אותה כפי הראוי לה לבא לגן עדן או לגיהנום ובאיזה מדרגה מהם, ואמרו בהגדה היורדין לגיהנום אינן כלין ואין נשמתן נשרפת לגמרי שהרי עתידה לעמוד בדין ליום הדין הגדול אלא שלאחר שנים עשר חודש גיהנום פולטן ונמסרות לדומה והוא מקום בינוני שאין שם לא ריוח והצלחה ולא יסורין ועומדות שם עד שיעמדו בדין, ודבר ידוע כי היורדין לגיהנום אין כולם שוים כי מדרגות מדרגות יש וכן הזוכין לגן עדן מדרגות מדרגות, וכשאמר רב חסד מטה כלפי חסד זהו שלא להורידו לגיהנום לידון קצת על עונותיו אלא שנמסר לגן עדן עם הצדיקים הגמורים אבל לא במדרגתן, ויום הדין הגדול הוא על שכר הגמור או העונש הגמור שאין למעלה מהן הראויין לבא לגוף ולנפש ביחד שעליו נאמר ורבים מישיני [אדמת] עפר וכו'.

ועכשיו קשה לנו מה שאמר ר' יוחנן, וכי כל הרשעים מתים ויש להם יסורים או כל הצדיקים חיים ויש להם הנאות, והלא הכתוב צווח (קהלת ז') יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו, וכתוב (קהלת ח') אשר יש צדיקים [אשר] מגיע אליהם כמעשה הרשעים, ואמר חבקוק (פ"א) כי רשע מכתיר את הצדיק, ומשנה שלימה שנינו (אבות פ"ד מט"ו) אין בידינו משלות הרשעים אף לא מיסורי הצדיקים, ואמרינן במסכת קדושין (ל"ט ב') כל שזכותיו מרובין מעונותיו מריעין לו ודומה כמי ששרף כל התורה וכל מי שעונותיו מרובין מזכותיו מטיבין לו ודומה כמי שקיים כל התורה, וכן הכתוב אומר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו כמו שתרגם אונקלוס, ואמרו בהגדה אל אמונה ואין עול כשם שמשלמין לרשעים בעוה"ז מיעוט זכויות שבידם כך נפרעין מן הצדיקים מיעוט עבירות שבידם, לומר שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ואפי' לרשעים משלם שכר מיעוט זכויותיהן ואינם נבלעות בעבירותיהן, וכן נפרע מן הצדיקים ממיעוט עבירות שבידם ואינם נבלעות בזכויותיהן, וזהו שאמר (משלי י"א) הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא.

ובתירוץ קושיא זו כתב רבינו הרמב"ן כי מה שאמר כאן צדיקים גמורים או רשעים גמורים לא צדיק ממש ורשע ממש אלא כל שזכה בדינו לטובה נקרא צדיק גמור כלומר צדיק בדין זה וכל שמתחייב בדינו נקרא רשע כלומר רשע בדינו כמו שאמר הכתוב (דברים כ"ה) והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע שפירושו צדיק בדינו ורשע בדינו, ופעמים שזה הזוכה בדין יהיה צדיק ממש וראוי לתת לו שכר גם כן בעוה"ז וכן הרשע שמתחייב רשע ממש וראוי להענישו כפי עונותיו אף בעוה"ז, או אפשר שהזוכה בדינו יהיה רשע גמור אלא שמטיבין לו בעוה"ז על מיעוט זכויות שבידו,

והמתחייב בדין יהא צדיק באמת אלא שמריעין לו בעוה"ז לפי עבירות שעשה שראוי לקבל עונשן בעוה"ז, הכל לפי דינו של הקדוש ברוך הוא, וכשיהא יום המיתה ידין כל אחד בעולם הנשמות כפי הראוי לו, וכן ביום הדין בגוף ובנפש כפי הראוי לו.

ואין דעתי נוחה בפירוש זה דאם כן היכי קרי להו צדיקים גמורים ורשעים גמורים בלשון הברייתא דלקמן, ובספר הדרשות יש לנו בזה פירוש מחזור בכל השמועה.

ומה שנאמר בבינונים שתלויים ועומדים עד יום הכיפורים זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה. יש מקשים לא זכו אמאי נכתבין למיתה והלא רב חסד מטה כלפי חסד, ותירצו בתוספות דהכי קאמר עמדו בזכותן נכתבין לחיים דרב חסד מטה כלפי חסד לא עמדו בזכותן אלא שהרשיעו נכתבין למיתה כרשעים גמורים, וה"ר יונה ז"ל הוסיף דלהכי לא קאמר חטאו נכתבין למיתה, משום דהוה מילתא דהוא ממילא, שהרי יום הכפורים מצוה מן התורה להתודות ולשוב בתשובה כדכתיב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, והנה אם עשו מצות עשה זו זכו ונשתכרו ואם לא עשו כן הרי עברו והרשיעו ונתחייבו, ויש מקשים לפי שיטה זו זמן זה שקבעו לרעתם הוא שהרי טוב היה להם שיהא האל מטה כלפי חסד לאלתר ולא ימתין עד יום הכפורים שאם זכו לא הרויחו כלום ואם

לא זכו נתחייבו, ולא קשיא שאם זכו נכתבין לחיים של צדיקים גמורים דעדיפא מההיא דרב חסד מטה כלפי חסד, ואם לא זכו נתחייבו, והנכון כמו שאומר מורי נר"ו בשם רבו ז"ל דלא זכו ממש נכתבין למיתה וליסורין כפי הראוי להם ואין כאן רב חסד מטה כלפי חסד שאין זה אלא בעולם הנשמות או ביום הדין הגדול שאין אחריו כלום, אבל בדין של ר"ה שאינו סוף הדין והוא בעניני העוה"ז כל אדם נידון כפי הראוי לו, ולפיכך לא הזכירו בזה מחלוקתן של ב"ש וב"ה בבינונים.

תניא בית שמאי אומרים ג' כתות ליום הדין. פי' אחר תחיית המתים. של צדיקים גמורים ממש וכו'. ושל בינונים. פי' שהם בינונים עכשיו אחר שקבלו ייסורין בעולם הנשמות. של צדיקים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי העוה"ב. פי' זהו תחיית המתים בגוף ובנפש. נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנום. פי' לידון בגיהנום בגוף ובנפש.

עיצומו של יום הכיפורים מכפר – וקדושת הזמן

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב

ואולם הדרוש השלישי, והוא, אם יש יתרון השגחה בזמן זולת זמן. הנה לפי מה שבא בקבלה, גם כן הוא מבוואר. אמרם (ר"ה טז, א), "בארבעה פרקים העולם נדון" וכו'. ודרשו שם (יח, א), "אימת דרשו ה' בהמצאו, בעשרת ימי תשובה שבין ר"ה ליוה"כ". ואמרם (טז, ב), "שלשה ספרים נפתחים בר"ה". ורבים מלבד אלו.

ואמנם עם מה שקדם, לא יקשה לתת סיבת החילוף הזה בזמנים. שהוא, ואם הם על יחס אחד עם המשגחה, כבר יתחלפו בבחינת המשגחה, וזה, שבחילוף הזמנים יתחלפו ההכנות ההכרחיות אל העבודה; אם מפאת הזמן בעצמו, ואם מפאת הפעולות המיוחדות בזמנים ההם.

כאילו תאמר, הפרקים הארבעה שנתחדו לעבודות מיוחדות מתיחסות לזמנים, כמו שיבוא בכלל הששי בגזירת הצור, אשר מכללם "ירח האיתנים", שנתעטר במ צוות ובעבודות מיוחדות, כאילו תאמר, קבלת מלכות שמים, והתיחדות ההנהגה מאתו יתברך, אשר בעבור זה יש בו התעוררות שמחה; ולזה מה שאמר בעזרא (נחמיה ח, י), "כי קדוש היום לאדננו, ואל תעצבו", למה שבו יחוד המלוכה, והסר מעלינו ממשלת זולתו, באמצעות עבודת היום ותקיעת שופר. והתעוררות התשובה בימים הנוראים ההם, עד יום הצום הנבחר, שהוא קורבן כולל פרטי האומה, עם שבו מהפרישות והכנעת התאוות מה שלא יעלם.

והיה ראוי להיות כן. כי למה שבזה שתי בחינות, אם יחוד המלוכה והממשלה, ואם העבודה; הנה ראוי להתחייב מיחוד המלוכה שמחה וששון למונהגים, היוצאים ממשלת זולתו, ונכנסים לחסות בצלו, כמו שאמר (שם), "אכלו משמנים ושתו ממתקים" וגו'. ויהיה הסיבה, "כי קדוש היום לאדנינו", רמז לקדשת האדנות; ומהעבודה - פרישות מופלג, וקורבן עצמי, לא מהזולת כמו בשאר הקרבנות. כמו שמצינו לקצת חכמינו, שהיו אומרים ביום הצום (ברכות יז, א) "רבונו של עולם, גלוי וידוע לפני כסא כבודך וכו', יהי רצון שיהא חלבי דומי שנתמעט כאילו מונח על גבי המזבח ותרצני".

ולפי שהשמחה היא בהעתק המנגד, היה ראוי בזה שתהיה בהתחלה, שהוא בעת עזיבת המנגד, רצוני לומר, בעת ההכנסה בהנהגתו ועזיבת זולתו; ולהיכנס בדרך הפרישות והתשובה, עד שישלם זה בתכלית מה שאפשר, והוא הצום הנבחר:

והיה זה אמנם בעת ההיא, לסבות, אם לטבע העת, שהוא מוכן אל הפרישות, להיותו התחלת התקופה שהיא קרה ויבשה;

אם למה שבתקופת השנה רושם גדול לחיי הנולד, ולזה היה מן ההכרח להסיר הרושם ההוא מזולתו, וביחוד באומה הנבחרת, ולתת לו יתברך;

ואם למה שבעת ההיא נתרצה הש"י למשה בארבעים יום האחרונים.

הלכה ו

אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר דרשו ה' בהמצאו, במה דברים אמורים ביחיד אבל צבור כל זמן שעושים תשובה וצועקין בלב שלם הם נענין שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו.

הלכה ז

יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל ליחיד ולרבים והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים..

ספר החינוך מצוה קפ"ה – עבודת יום הכיפורים

משרשי המצוה. שהיה מחסדי האל על בריותיו לקבע להם יום אחד בשנה לכפרה על החטאים עם התשובה שישבו שאלו יתקבצו עונות הבריות שנה בשנה, תתמלא סאתם לסוף שנתים או שלש או יותר ויתחייב העולם כליה, ועל כן ראה בחכמתו ברוך הוא לקיום העולם לקבע יום אחד בשנה לכפרת חטאים לשבים. ומתחלת בריאת העולם [1] יעדו וקדשו לכך, ואחר שיעדו האל ברוך הוא אותו היום לכפרה נתקדש היום וקבל כח הזכות מאתו יתעלה עד שהוא מסיע בכפרה, וזהו אמרם זכרונם לברכה בהרבה מקומות (יומא פה ב) ויום הכפורים מכפר, כלומר שיש כח ליום הכפורים בעצמו לכפר בעברות קלות.

ספר אור ה' - מאמר ב כלל ב - פרק ו

הפרק השישי:

נחקור בו בשלשה דרושים מתיחסים לפינה הזאת:

האחד, לפי שהונח, שההשגחה היותר שלמה שבמין האנושי, היא ההשגחה בכלל אומתנו; האם שם דבר מיוחד, זולת התורה הזאת, כולל באומה, יהיה בו יתרון השגחה, או אם אין שם דבר מיוחד.

השני, אם יש יתרון השגחה במקום זולת מקום; לפי שכבר יראה מקצת כתובים ומקצת מאמרים לרז"ל שיש חלוף בזה במקומות.

הדרוש השלישי, אם יש שם יתרון השגחה בזמן זולת זמן; לפי שכבר יראה גם כן קצת כתובים וקצת מאמרים לרז"ל שיש שם חילוף בזה בזמנים, ויראה דבר מתמיה מאוד, שיהיה חילוף ההשגחה כפי חילוף המקומות והזמנים.

לכשיודע לו צריך לקרבן אחר כמו שביארנו במקומו מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה שזהו כלל גדול שאין שום דבר מכפר אלא בתשובה התשובה ר"ל לבד בלא מיתה ובלא יום הכפורים מכפרת על עבירות קלות על עשה ועל לא תעשה אבל על החמורות כגון כריתות ומיתות בית דין תשובה [תולה] עד שיבוא יום הכפורים ויכפר כלומר שתכלית התשובה נמצאת בו ומ"מ הוא הדין שהתשובה הגמורה מכפרת בכל עת שאין הפרגוד ננעל בפני התשובה אלא שסתם הדברים שהיא נמצאת שלימה יותר בזמן הזה משאר הזמנים:

בית הבחירה למאירי מסכת יומא דף פו עמוד א

בסוגיא זו נאמר שכל שעבר על מצות עשה ושב אינו זו משם עד שמוחלין לו שנ' שובו בני ישראל ארפא משוכותיכם עבר על לא תעשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר שנ' כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וכו' עבר על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין שנ' ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם אבל כל שיש בידו חילול השם כלם תולין ומיתה ממרקת שנ' אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון ודברים אלו הערה להזהר ולהפליג בתשובה לפי חומר העון ולעולם אין הפרגוד ננעל בפני התשובה הגמורה וכבר כתבנו שאין דעתינו להאריך בכאן בענייני התשובה שכבר ביארנו עניינה ביחוד בביאור מרווח בילדותינו בחיבור התשובה:

ומלבד זה, להיות העת ההיא מיוחדת בדין המים, שהוא חיי העולם הזה, באה הצואה על ארבעת המינים, שהם הנבחרים, אם בגודל, אם בטעם, אם בריח, אם בזולתם, אבל ישתפם היותם מתמידים כל ימות השנה, והם גדלים על כל מים. וזה אמנם להקריבם לו יתברך, ולהורות בזה, שממנו יתברך ההשגחה הזאת והדין הזה. ולזה היה ראוי שנקריב לו מהמינים היותר משובחים, גדלים על כל המים.

ולהיות הערבה היותר מתפעלת משפע המים, היה מנהג הנביאים שבמקדש לשמח בה ביחוד ביום השביעי, שבו נשלם החג. והיה מיוחד החג הזה בנסוך המים, כמו שבא בגמ' (סוכה) [ר"ה] (טז, א), "נסכו לפני המים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי השנה",

ולפי שכבר קדם לנו, שבאמצעות פעלים ישג אצילות משפיע, ויוסר גם כן, הנה אין מן הפלא שבאמצעות פעלות בזמנים ידועים יוסרו ממשלת כוכבים ושרים, ויחד לו יתברך.

והתבאר בכאן הדרוש השלישי, והוא מספיק בכלל הזה. שבח ותהילה לאל לבדו, ומרומם על כל ברכה ותהילה:

ספר אור ה' - מאמר ג ח"ב כלל ג - הקדמה

הכלל השלישי ביום הכיפורים וארבעה פרקי השנה:

כבר התבאר במה שקדם, כי שהטבה האלהית תגזור לשומנו שלמים בתכלית מה שאפשר, והתחכמה בכל אופני ההתחכמות להביאנו אל התכלית הזו, וליחדנו בהשגחתו, אנחנו המחזיקין בתורתו, ביחד עבודות ידועות בפרקי השנה, להיותנו מונהגים בהנהגתו ולא בהנהגת זולתו. והיו אלו הזמנים אשר להם מבוא במשפטי בני האדם, כפי מה שגזרה חכמתו, בהתייחד הזמן או הזמנים לעבודות, כבר יתעורר האדם התעוררות גדול, ליחד מחשבותיו לעבודה. ולפי שהפעלות וההתמדה בהם יקנו תכונות וקנינים חזקים בנפש, כבר יוסיף שלמות בהתאחדו בעבודה ההיא, ויתכן שיתמיד בה. ולתקופת השנה, בהגיע תור העבודה, כבר יתעורר יותר הרבה מאד ממה שנתעורר בעת ההיא, ויוסיף אומץ בזה תמיד, כאמרם ז"ל (אבות ד, ב), "ששכר מצוה מצוה":

שיטת המאירי

בית הבחירה למאירי מסכת יומא דף פה עמוד ב

אמר המאירי חטאת ואשם ודאי מכפרין ר"ל על העונות שהם באים עליהם שבדאי יש תשובה ויודי עמהם שאם לא כן לא היה מזיקק עצמו לכך ומ"מ אשם תלוי אינו מכפר לגמרי שהרי